

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК
УКРАЇНИ**

**МЕХАНІЗМ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ
НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Монографія
за ред. Миколи ГАЛЯНТИЧА та Юрія ЗАКИ

Київ 2022

УДК 342.7
М54

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (протокол № 8 від 31 серпня 2022 р.)

Рецензенти:

Майданик Роман Андрійович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України (професор кафедри цивільного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка);

Васильєва Валентина Антонівна, доктор юридичних наук, професор (директор Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»);

Скрипник Володимир Леонідович, доктор юридичних наук, доцент (завідувач кафедри галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського).

Друк публікації здійснено коштами авторів

Механізм цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин в умовах євроінтеграції. Монографія. За ред. М. К. Галянтюча та Ю. О. Заїки. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2022. 340 с.

М54

ISBN 978-617-8084-13-4

Монографія присвячена дослідженню механізму цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин в умовах євроінтеграції.

Дослідження розраховане на науковців, викладачів, аспірантів та студентів юридичних вузів і факультетів, а також усіх, хто цікавиться проблематикою особистих немайнових відносин.

УДК 342.7

ISBN 978-617-8084-13-4

© Колектив авторів, 2022
© Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2022

3
ЗМІСТ

ВСТУП 5

**РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ОСОБИСТИХ
НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН..... 8**

1.1. Зміна правової природи регулювання особистих немайнових відносин в історії європейського права 8

1.2. Становлення і розвиток вітчизняної доктрини у сфері особистих немайнових відносин 42

1.3. Поняття правосуб'єктності фізичної особи як цивільно-правової категорії 71

1.4. Поняття та ознаки особистих немайнових відносин 91

1.5. Види особистих немайнових відносин..... 106

1.6. Місцезнаходження як особисте немайнове право юридичної особи..... 125

**РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ОСОБИСТИМИ НЕМАЙНОВИМИ
ПРАВАМИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ПРИРОДНЕ
ІСНУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ.....135**

2.1. Правове регулювання немайнових відносин, пов'язаних із правом фізичної особи на життя..... 135

2.2. Правове регулювання відносини, які пов'язані із правом фізичної особи на охорону здоров'я та медичну допомогу 158

2.3. Правове регулювання відносин, пов'язаних із правами, що забезпечують свободу та особисту недоторканність фізичної особи..... 174

**РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ОСОБИСТИМИ НЕМАЙНОВИМИ
ПРАВАМИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ
ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ 187**

3.1. Правове регулювання відносин, пов'язаних із індивідуалізацією фізичної особи (право на ім'я, право на зміну імені, право на використання імені, право на індивідуальність)..... 187

3.2. Правове регулювання відносин, пов'язаних із визначенням соціального статусу фізичної особи (честь, гідність, ділова репутація).....207

3.3. Правове регулювання відносин, пов'язаних із правом фізичної особи на приватність (право на особисте життя та його недоторканність, права на інформацію та права на особисті папери, таємницю кореспонденції) 236

3.4. Правове регулювання відносин, що виникають у зв'язку з правом особи на вибір місця проживання, правом на свободу пересування, правом на вибір роду занять та правом на недоторканність житла 262

3.5. Правове регулювання відносин, що виникають із права фізичної особи на свободу об'єднання та права на мирні зібрання..... 293

ВИСНОВКИ.....331

Авторський колектив 339

ВСТУП

Silent enim legēs inter arma

(Під час війни закони мовчать). – Цицерон

Сучасний розвиток суспільних відносин надає кожному усвідомлення значимості особистих немайнових прав, які у своїй сукупності дозволяють особі мати умови життя гідні людини, а також бути рівним у сфері соціального буття.

Нині в Україні докорінно змінилося розуміння приватного життя. Відрита військова агресія зі сторони Російської Федерації окрім порушення таких загально цивілізаційних цінностей, як суверенітет, демократія, верховенство права та міжнародний правопорядок, зруйнувала можливості реалізації фізичними та юридичними особами своїх суб'єктивних приватних прав. Нехтуючи своїми майновими правами та рятуючи свої життя, мільйони громадян України стали внутрішньо переміщеними особами. В умовах війни держава об'єктивно не здатна належним чином охороняти, а у визначених Конституцією України навіть має право обмежувати, окремі суб'єктивні приватні права.

Утверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, правове регулювання суспільних відносин має ґрунтуватися на спільних цінностях, зокрема поваги до прав людини і основоположних свобод. Нормативно йдеться про так звані конвенційні права, закріплені у європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме: право на життя, заборона катування, заборона рабства і примусової праці, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, ніякого покарання без закону, право на повагу до приватного і сімейного життя, свобода думки, совісті і релігії, свобода вираження поглядів, свобода зібрань та об'єднання, право на шлюб, право на ефективний засіб правового захисту, заборона дискримінації, а також права та свободи встановлені додатковими протоколами.

Основна частина конвенційних прав та основоположних свобод мають правову природу особистих немайнових прав, тому саме вони є першочерговими орієнтирами в удосконаленні чинного законодавства. Сучасною цивілістичною доктриною інститут особистих немайнових відносин пропонується розглядати як окрему підгалузь цивільного права, адже сучасна модель цивільного законодавства надає пріоритет саме немайновим відносинам та загальнолюдським цінностям. З огляду на це, існує постійний інтерес науковців до цієї значимої і широкою за змістом інституції.

Запропонована монографія підготовлена науковцями Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАІПрН України (далі – Інститут), які мали на меті дослідити механізм цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин в умовах євроінтеграції. Так, в межах проблематики становлення і розвитку особистих немайнових відносин розглядаються зміна правової природи регулювання особистих немайнових відносин в історії європейського права (О. Гайдулін, І. Шаркова), становлення і розвиток вітчизняної доктрини у сфері особистих немайнових відносин (Ю. Заїка), поняття правосуб'єктності фізичної особи як цивільно-правової категорії (М. Стефанчук), поняття, ознаки та види особистих немайнових відносин (Н. Давидова). З огляду на особливості правового регулювання досліджуваних відносин, окремо окреслюється правове регулювання відносин, пов'язаних із особистими немайновими правами, що забезпечують природне існування фізичної особи, а також правове регулювання відносин, пов'язаних із особистими немайновими правами, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. Таким чином, автори акцентують увагу на правовому регулюванні: немайнових відносин, пов'язаних із правом фізичної особи на життя (Ю. Заїка); відносин, які пов'язані із правом фізичної особи на охорону здоров'я та медичну допомогу (О. Менделя); відносин, пов'язаних із правами, що забезпечують свободу та особисту недоторканність фізичної особи (Н. Давидова); відносин, пов'язаних із індивідуалізацією фізичної особи (М. Галянтюк,

О. Пижова); відносин, пов'язаних із визначенням соціального статусу фізичної особи (М. Галянтич, Ю. Заїка); відносин, пов'язаних із правом фізичної особи на приватність (М. Бернацький); відносин, що виникають у зв'язку з правом особи на вибір місця проживання, правом на свободу пересування, правом на вибір роду занять та правом на недоторканність житла (М. Галянтич, О. Пижова); відносин, що виникають із права фізичної особи на свободу об'єднання та права на мирні зібрання (І. Калаур, В. Кочин).

Червоною ниткою цієї монографії проходить євроінтеграційний напрям розвитку вітчизняного цивільного права, що є одним із пріоритетів фундаментальних досліджень Інституту, зокрема у межах розробки сучасної теоретичної моделі цивільно-правового механізму регулювання особистих немайнових відносин.

Авторський колектив висловлює щирі подяку рецензентам цієї праці: доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України **Роману МАЙДАНИКУ**, доктору юридичних наук, професору **Валентині ВАСИЛЬЄВІЙ** та доктору юридичних наук, доценту **Володимирі СКРИПНИКУ**. Окремі слова вдячності директору Інституту – доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України **Олександру КРУПЧАНУ**.

Переконані, що запропоновані результати наукового пошуку стануть у нагоді не лише дослідникам в галузі цивільного права, а й сформулюють фундамент для науковців, які опікуються суміжною проблематикою.

Сподіваємося, що сутність та зміст особистих немайнових прав будуть належним чином переосмислені, охорона особистих немайнових відносин знайде якісно новий вимір державної діяльності, що дозволить реалізувати основоположний конституційний принцип – Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

1.3. Поняття правосуб'єктності фізичної особи як цивільно-правової категорії

Здатність особи мати і здійснювати безпосередньо або через своїх представників суб'єктивні права та юридичні обов'язки знаходить своє відображення у категорії під назвою «правосуб'єктність». Правосуб'єктність має дві сторони – громадську (потреби, суспільний розвиток) та юридичну (закріплення ознак суб'єктів права в юридичних нормах). Як ознака фізичної особи вона поділяється на цивільну правоздатність та цивільну дієздатність. Але перш, ніж перейти до їх аналізу, зауважимо, що не у всіх правових системах термінологічно розрізняються категорії правоздатності та дієздатності. «Так, в Англії і США правоздатність та дієздатність визначаються одним терміном – «Правова здатність» (*legal capacity*). Хоча в літературі і практиці також використовують термін «пасивна правова здатність» (*passive capacity*), що відповідає поняттю правоздатності, і «активна правова здатність» (*active capacity*), що відповідає дієздатності. У Франції також немає чіткого розмежування між правоздатністю і дієздатністю. У ст. 3 Французького цивільного кодексу застосовується термін «*capacite*», під яким розуміється правоздатність та дієздатність. Навпаки, в Німецькому цивільному укладенні для позначення правоздатності та дієздатності використовуються три терміни: «правоздатність» (*rechtsfahigkeit*), «дієздатність», (*geschftsfahigkeit*), «деліктоздатність» (*deliktsfahigkeit*)»¹⁹⁸.

Цивільна правоздатність – це здатність мати цивільні права та обов'язки. Як правило вона виникає з народження і припиняється зі смертю. Хоча це загальне правило знає і виключення. Так, в деяких країнах обов'язки формально не припиняються навіть зі смертю особи. Наприклад, в окремих країнах Європи та Латинської Америки земля на цвинтарі не продається, а передається в оренду. Сама особа завчасно може сплатити внесок за кілька років (іноді перші 25 років оренду плату сплачує держава), після чого цей обов'язок

---

¹⁹⁸ Лозовская С. В. Правосубъектность в гражданском праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право, гражданский процесс, семейное право и международное частное право». М., 2001. С. 44

перекладається на родичів померлого. Якщо плата не надходить вчасно, співробітники цвинтаря руйнують могилу, викидають прах, а місце готують під нове поховання)¹⁹⁹. Одну із форм «квазіправоздатності» можна помітити і в ч 2. ст. 25 ЦК України, якою охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. Окрім цього, здатність мати окремі права та обов'язки може пов'язуватись з досягненням відповідного віку та іншими юридичними фактами та/або станами.

Досліджуючи сутність правоздатності, слід вказати, що в теорії цивільного права склалися два основні підходи. Прихильниця першого підходу С. Сулейманова вважає, що для розкриття природи цивільної правоздатності фізичної особи першочергове значення має обґрунтування тези про те, що правоздатність – це особливе суб'єктивне право²⁰⁰. Щодо другого підходу, то його прибічники, зокрема, В. Надьон, навпаки стверджують про хибність та неможливість ототоження цивільної правоздатності із суб'єктивним цивільним правом²⁰¹.

З цього приводу слід зазначити, що в теорії цивілістики існує позиція щодо визначення правоздатності як суб'єктивного права, який наділяє суб'єкта можливістю мати будь-які не заборонені законом права і виконувати обов'язки. Як відзначав свого часу В. П. Грибанов, заперечення за правоздатністю якостей права означає заперечення за нею якості визнаної законом і охоронюваної державою можливості правоволодіння, що підриває основу реальності правоздатності²⁰². Отже, з цього С. Сулейманова підсумовує, що за своєю юридичною природою цивільна

---

¹⁹⁹ Когда нечем заплатить за аренду места на кладбище – «пора съезжать» URL: <http://trinity.ru/106287-nechem-zaplatit-za-arendu-mesta-na-kladbische-pora-sezzhat-14-foto.html> (дата звернення: 01.08.2022).

²⁰⁰ Сулейманова С. Про цивільну правоздатність фізичної особи // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2013. Вип. 95. С. 44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2013_95_14 (дата звернення: 01.08.2022).

²⁰¹ Надьон В. В. Проблема співвідношення правоздатності та суб'єктивного цивільного права // Вісник господарського судочинства. 2014. № 5. С. 39.

²⁰² Грибанов В.П. Основные проблемы осуществления и защиты, гражданских прав: Автореф. дисс.... д.ю.н. М., 1970. С. 6.

правоздатність фізичної особи є реальне і конкретне суб'єктивне право, суть якого – можливість певної поведінки особи²⁰³.

Не претендуючи на те, щоб поставити крапку в цій, на наш погляд, вічній цивілістичній дискусії, все ж вважаємо за необхідне підтримати позицію щодо сприйняття цивільної правоздатності як особливого суб'єктивного права з огляду на наступне. О. С. Іоффе розглядав схожість між правоздатністю й суб'єктивним правом у тому, що і суб'єктивне право, і правоздатність – це «міра можливої та дозволеної поведінки»²⁰⁴. У свою чергу М. Агарков зазначав, що правоздатність залежить від тих чи інших взаємин особи з іншими особами, що й указує на можливість мати конкретні права та обов'язки²⁰⁵. Тобто вчений визначав поняття правоздатності саме як можливість. Очевидно, виходячи з цих переконань, С. С. Алексєєв зробив висновок, що правоздатність є специфічним суб'єктивним правом, адже «юридичні можливості є нічим іншим, як суб'єктивними правами»²⁰⁶. З цього приводу висловився й С. М. Братусь, який свого часу визначав правоздатність як самостійне своєрідне суб'єктивне право, що захищається державою проти всякого, хто посягає на це право, як невідчужуване особисте право²⁰⁷.

Дослідник Р. О. Стефанчук також підтримує позицію щодо розуміння цивільної правоздатності як суб'єктивного цивільного права певного спеціального роду (*sui generis*)²⁰⁸. Цікавою є думка про

---

²⁰³ Сулейманова С. Про цивільну правоздатність фізичної особи // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2013. Вип. 95. С. 44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2013_95_14 (дата звернення: 01.08.2022).

²⁰⁴ Советское гражданское право: учебник / под ред. О. С. Иоффе. М.: Юрид. лит., 1967. С. 104.

²⁰⁵ Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву. М.: Юриздат, 1940. С. 70-71

²⁰⁶ Алексєєв С. С. Общая теория социалистического права: [Вып. 2]. М.: Госюриздат, 1972. С. 74.

²⁰⁷ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. М.: Госюриздат, 1950. С. 35.

²⁰⁸ Стефанчук Р. О. Цивільна правоздатність та дієздатність як необхідні передумови здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб // Університетські наукові записки. 2006. № 3-4. С. 116 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_3-4_15 (дата звернення: 01.08.2022).

те, що цінність правоздатності як суб'єктивного права полягає в реалізації закладених в ній можливостей²⁰⁹.

Натомість, на думку Кіселя В. Й. та Мамедова Р. Ю., правоздатність не може бути суб'єктивним правом, оскільки по своїй суті є передумовою виникнення всіх суб'єктивних цивільних прав та обов'язків. Між правоздатністю і цивільним суб'єктивним правом є значна кількість відмінностей. Наприклад, правоздатністю в однаковій мірі наділені всі фізичні особи, і навпаки – обсяг суб'єктивних прав у всіх осіб є різним²¹⁰.

Вважаємо вказане твердження недостатньо аргументованим з огляду на те, що, будучи за своєю природою передумовою виникнення цивільних прав і обов'язків, правоздатність при цьому не перестає бути одночасно й можливістю особи мати цивільні права і обов'язки. На нашу думку, хибно стверджувати, що така складова правоздатності, як передумова виникнення прав, виключає іншу її складову – можливість мати права. З цього погляду можна стверджувати про багатоаспектність правоздатності як правової категорії, яка, будучи можливістю мати право, є водночас і передумовою виникнення цивільних прав і обов'язків.

При цьому, в літературі зазначається, що цивільна правоздатність – це не тільки здатність мати права й обов'язки, але й свобода вибору із множини різних прав тих з них, які відповідають інтересам суб'єкта та не виходять за рамки дозволеної законом поведінки²¹¹.

Усвідомлюючи, що з огляду на достатню аргументуючу базу кожна із вказаних позицій має право на існування, та не надаючи перевагу жодній із них, звернемо увагу на специфічний характер

---

²⁰⁹ Сулейманова С. Про цивільну правоздатність фізичної особи // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2013. Вип. 95. С. 46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2013_95_14 (дата звернення: 01.08.2022).

²¹⁰ Кісель В. Й., Мамедов Р. Ю. Проблеми правової природи правоздатності фізичної особи // Південноукраїнський правничий часопис №2, 2017. С. 47.

²¹¹ Лозовская С. О. Правосубъектность в гражданском праве: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.03. Москва, 2001. С. 55.

правоздатності, що вказує на наявність притаманних тільки їй ознак. Вважаємо, що до особливостей правоздатності варто віднести:

– специфічний зміст, який полягає у здатності (можливості) мати будь-які законні цивільні права та обов'язки;

– специфічний обсяг, який полягає у тому, що всі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки. Перелік цивільних прав та обов'язків, які може мати фізична особа, є доволі широким і може містити всі особисті немайнові та майнові права і обов'язки, що встановлені Конституцією, ЦК України та іншими законами. Проте в окремих випадках цивільну правоздатність може бути обмежено законом. Її обмеження іншими способами, наприклад, правочином, правовим актом Президента України, органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, є незаконним (ст. 27 ЦК України);

– специфічне призначення, оскільки вона покликана забезпечити кожній фізичній особі юридичну можливість набувати конкретних цивільних прав та обов'язків, використовуючи які, вона може задовольнити свої інтереси та досягти мети;

– наявність тісного зв'язку правоздатності з особою її носія, оскільки закон не допускає її відчуження чи передачу іншій особі²¹².

Необхідною передумовою здійснення цивільних прав та обов'язків є наявність в особи достатнього обсягу цивільної дієздатності. Згідно зі ст. 30 ЦК України цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Обсяг цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється цим Кодексом і може бути обмежений виключно у випадках і в порядку, встановлених законом.

---

²¹² Цивільне право: навч. посіб. / за ред. Р. О. Стефанчука. К.: Наукова думка, 2004. С. 31.

Як вказується в літературі, категорії «цивільна дієздатність» належить важлива роль у перетворенні цивільної правоздатності фізичної особи як абстрактної можливості правоволодіння в наявні, конкретні суб'єктивні права та обов'язки, носієм яких виступає певна персоніфікована фізична особа²¹³.

Отже, дієздатність передбачає, що особа усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. При цьому важливо зауважити, що дієздатність не може бути однаковою, її обсяг встановлюється ЦК України з урахуванням віку та психічного стану здоров'я фізичних осіб. Закон визначає кілька різновидів дієздатності:

а) повна – мають особи, які досягли 18 років, або неповнолітні, які вступили в шлюб, працюють за трудовим договором, записані матір'ю чи батьком дитини, займаються підприємницькою діяльністю (ст. 34 ЦК України);

б) неповна – мають особи у віці від 14 до 18 років, які можуть самостійно розпоряджатись своєю стипендією, заробітком. Інші правочини вчиняються за згодою батьків (ст. 32 ЦК України);

в) часткова – мають особи, які не досягли 14 років (малолітні) і можуть вчиняти дрібні побутові правочини, а всі інші вчиняються батьками чи опікунами (ст. 31 ЦК України);

г) обмежено дієздатна особа – це особа, яка страждає на психічний розлад здоров'я, зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами і чим ставить себе і свою сім'ю в скрутне матеріальне становище. Обмежено дієздатною визнається особа тільки за рішенням суду, після чого встановлюється піклування (ст. 36 ЦК України);

г) недієздатна особа – це особа що страждає на стійкий, хронічний, психічний розлад здоров'я і не здатна усвідомлювати свої дії або керувати ними. Недієздатною визнається тільки за рішенням суду. Такій особі призначається опікун (ст. 39 ЦК України).

---

²¹³ Андрушкова О. А. Поняття та підстави обмеження цивільної дієздатності фізичної особи за законодавством України та зарубіжних країн // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». 2012. Вип. 19. С. 197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2012_19_34 (дата звернення: 01.08.2022).

Водночас доцільно звернутися з цього приводу до теоретичних положень. Так, у літературі йдеться, що попри те, що цивільна дієздатність виникає у фізичної особи від народження, на відміну від цивільної правоздатності вона не має переважно сталого за змістом та незмінюваного характеру і не є рівною для фізичних осіб та може суттєво змінюватись і за змістом, і за обсягом, залежно від обставин, з якими такі наслідки пов'язує законодавець. Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що в окремих випадках ставить у пряму залежність обсяг цивільної дієздатності від чітко визначених обставин. Так, наприклад, ст. ст. 31 та 32 ЦК України ставить обсяг дієздатності в залежність від віку фізичної особи, встановлюючи спеціальні різновиди дієздатності для малолітніх та неповнолітніх осіб. Натомість ст. 36 ЦК України встановлює підстави та порядок обмеження цивільної дієздатності особи, яка виражає певну адиктивність у своїй поведінці, чи то страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Коли ж такий психічний розлад носить характер хронічного, стійкого та такого, що тягне за собою нездатність особи усвідомлювати значення своїх та (або) керувати ними, то відповідно до ст. 39 ЦК України це вже визнається підставою для судового визнання фізичної особи недієздатною. Тобто, як видно із наведеного, законодавець встановлює можливість зміни обсягу цивільної дієздатності залежно від деяких обставин, зокрема, віку фізичної особи, її психічного чи вольового стану. Водночас такий перелік підстав щодо можливості диференційованого підходу до обсягу цивільної дієздатності є необхідним, але недостатнім. На думку дослідників, до них слід додати також і можливість встановлювати обсяг цивільної дієздатності фізичної особи залежно від виконання нею тих чи інших публічних функцій. І тому пропонується закріпити

в цивільному законодавстві специфічний правовий модус «фізична особа публічного права»²¹⁴.

Обмірковуючи вказане твердження, доцільно було б більш детально дослідити поняття правового модусу загалом. Під правовим модусом В. А. Патюлін, який ввів до наукового обігу цю категорію, визначав сукупність норм об'єктивного права, що закріплюють права та обов'язки суб'єктів, які належать до визначених соціальних груп і відмежовані за певними критеріями. Думка В. А. Патюліна з цього приводу зводиться до конкретизації загального поняття правового статусу суб'єктів права даного виду (наприклад, громадян), конструювання на основі правового статусу правового модусу визначеної категорії цього виду суб'єктів права із визначеними (відповідними) ознаками (наприклад, вік, стать, рід занять, професія тощо)²¹⁵.

Щодо доцільності використання терміну «правовий модус» (*modus* (лат.) – заходи, спосіб, образ, вид, норма) в юридичній науці спостерігається неоднозначне ставлення. Так, М. І. Матузов оцінює його як невдалий, не цілком «елегантний» стилістично і надлишковий; М. В. Вітрук без будь-яких переконливих аргументів надає перевагу категорії спеціального правового статусу як більш виправданій і необхідній, тоді як Р. П. Мананкова, навпаки, зазначає точність і повноту цієї категорії в умовах небагатого понятійного апарату і вважає її оптимальним видом правової інформації про міжгалузеві права і обов'язки громадян²¹⁶. Співвідносячи поняття «правовий статус» і «правовий модус», дослідниця зазначає, що правовий статус - перший рівень конкретизації правосуб'єктності. У ньому дається зразковий набір вже закріплених в законі основних, в тому числі і конституційних,

---

²¹⁴ Стефанчук Р. О. Цивільна правоздатність та дієздатність як необхідні передумови здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб // Університетські наукові записки. 2006. № 3-4. С. 120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_3-4_15 (дата звернення: 01.08.2022).

²¹⁵ Патюлін В.А. Суб'єктивное право граждан: основные черты, стадии, гарантии реализации // Советское государство и право. 1971. №6. С. 28-29.

²¹⁶ Патюлін В.А. Суб'єктивное право граждан: основные черты, стадии, гарантии реализации // Советское государство и право. 1971. №6. С. 28.

прав і обов'язків, а також правомочностей щодо набуття конкретних прав і обов'язків. Правовий статус Р. П. Мананкова визначає як динамічне явище, що складається з трьох рівнів, а саме зі статусу: загальноправового, спеціально-правового (модусу) та індивідуально-правового. У поняття «правовий модус» вона включає спеціальну правоздатність та дієздатність, а також специфічні суб'єктивні права і обов'язки в їх органічній єдності²¹⁷.

Н. Якимчук зазначає, що правова категорія «правовий модус» одержує дедалі більше визнання і являє собою конкретизацію правового статусу, його елементів як таких, що реалізуються лише на певних стадіях відповідних процесів або в окремих сферах суспільних відносин. І оскільки правовий статус є правовою конструкцією, сформованою безпосередньо для моделювання правових можливостей та правових зв'язків абстрактного суб'єкта права, ця категорія не застосовується щодо об'єкта права, стосовно якого в праві формується правовий режим²¹⁸.

У свою чергу Р. О. Стефанчук визначає правовий модус як сукупність прав, якими наділені лише окремі фізичні особи унаслідок здійснення ними певної поведінки, наділення певним спеціальним правовим статусом²¹⁹.

У літературі вказується на різну природу правових категорій «правовий статус» і «правовий модус». Перша, крім конституційних, об'єднує лише деякі права і обов'язки з інших галузей права, відмінні за своєю спрямованістю і пов'язані із загальною правоздатністю особи. Правові модуси, що конкретизують правовий статус на рівні окремих соціальних груп, відрізняються різноманітнішою галузевою гамою. Так, вони

---

²¹⁷ Мананкова Р.П. Правовой статус членов семьи по советскому законодательству. Томск, 1991. С. 11.

²¹⁸ Якимчук Н. Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз // Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 3. С. 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnpu_2013_3_4 (дата звернення: 01.08.2022).

²¹⁹ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корещького. К., 2007. С. 5.

можуть як «складатися» в рамки однієї галузі (наприклад, державно-правовий модус депутата, цивільно-правовий модус підприємця, процесуально-правові модуси експерта, обвинуваченого тощо), так і володіти комплексним характером (правові модуси посадової особи, неповнолітнього, військовослужбовця, членів сім'ї та ін.). При цьому обсяг спеціального статусу є базовим для формування категорії правового модусу як конкретизованої, соціально спеціалізованої і часто нетривалої в часі структури, оскільки в кожному правовому модусі проявляється лише певна частина спеціального правового статусу суб'єкта: 1) у відповідному процесі, що характеризується динамікою розкриття елементів спеціального правового статусу залежно від стадій цього процесу (модус операнді); 2) у відповідній сфері суспільних відносин, в яких може бути розкрито лише окрему сторону спеціального правового статусу, статичний аспект, що не залежить від стадій процесу (модус вівенді)²²⁰.

Отже, з урахуванням вищевказаного, можемо підсумувати, що якщо цивільна дієздатність є здатністю фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і обов'язків і їх здійснювати, а правовий модус є сукупністю правових норм, що закріплюють права та обов'язки фізичних осіб, які належать до визначених соціальних груп, то, на нашу думку, є всі підстави говорити про існування спеціальної модусної дієздатності, яка характеризується певними особливостями: 1) вона належить не всім фізичним особам, а лише визначеним категоріям осіб, що відмежовані певними критеріями (наявність спеціального правового статусу в залежності від виду діяльності, професії тощо); 2) її обсяг залежить від правового модусу, який безпосередньо визначає та конкретизує специфіку прав і обов'язків фізичної особи, тим самим створюючи для неї спеціальний правовий статус; при цьому в порівнянні із законодавчо закріпленим загальним цивільно-правовим статусом обсяг модусної цивільної

---

²²⁰ Ровный В.В. О категории «правовой модус» и ее содержании // Государство и право. 1998. №4. С. 87.

дієздатності може варіюватись як у бік розширення прав і обов'язків, так і в бік звуження.

Щодо конкретних прикладів існування спеціальної модусної дієздатності, то в приватноправовій сфері правового регулювання можемо виділити, наприклад, модусну дієздатність фізичної особи-підприємця як суб'єкта підприємницької діяльності, яка передбачає здатність особи здійснювати спеціалізовані суб'єктивні права та виконувати обов'язки у сфері здійснення господарської діяльності після офіційної процедури її легалізації. Окрім того, на нашу думку, можна виділити й модусну дієздатність фізичних осіб у сфері сімейно-правового регулювання. На її існування вказують, зокрема, положення ст. 65 СК України щодо необхідності письмової згоди другого з подружжя у разі укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації.

Також не можемо не згадати й про існування модусної дієздатності фізичної особи публічного права, доцільність закріплення на законодавчому рівні якої обґрунтовує Р. О. Стефанчук. При цьому під цим терміном дослідник розуміє фізичну особу, яка є посадовою чи службовою особою органу державної влади, органу місцевого самоврядування, іншим суб'єктом при здійсненні ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень²²¹.

Цивільно-правова дієздатність припускає наявність у суб'єкта цивільного права волі, виступаючої передумовою виникнення дієздатності. Таким чином, крім зазначених ознак є і інші, такі як воля, волевиявлення та свідомість фізичної особи. Ці риси, безумовно, належать більш до психологічної науки, аніж до юридичної. Вдало з цього приводу висловлюється О. О. Фат'янов, який вважає, що розкриття змісту поняття «воля» з використанням тільки категоріального апарату юридичної науки

---

²²¹ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2007. С. 4.

навряд чи можливо. У зв'язку з тим, що воля нерозривно пов'язана з особистістю людини, з діяльністю її психіки, пріоритет цього поняття повинен бути наданий психології²²². Але як слушно зазначає І. А. Лаврінченко, правові науки не створюють відмінних від психології понять, а лише використовують їх²²³, з чим ми повністю згодні. Зазначимо, що не існує одностайного підходу до змістовного визначення поняття «воля» у психології. Науковці сформувавали різноманітні теоретичні погляди, серед них: воля як волюнтаризм; як подолання перешкод, як зусилля; як здатність; як цілеспрямованість; як бажання, згода (вільний вибір); як особлива форма психічної регуляції²²⁴. В. І. Селіванов визначає волю як усвідомлене регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, що виражається у вмінні подолати внутрішні і зовнішні труднощі при здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків²²⁵. М. Д. Громов характеризує волю як психічну діяльність людини, яка проявляється в активних зважених діях, спрямованих на досягнення свідомо поставлених цілей²²⁶. В. О. Ойгензіхт вважає, що воля – це внутрішній намір особи, спрямований на реалізацію певної правової мети, психічне регулювання поведінки особи, що полягає в детермінованому та мотивованому бажанні досягнення поставленої мети, у виборі рішення, розробці шляхів, засобів та докладанні зусиль для їх здійснення²²⁷. Зовнішньою стороною волі виступає волевиявлення, яке включає в себе дію, тобто особа здійснює перехід від психологічної стадії до реалії (вчинок на практиці). Вольові процеси виникають, коли потрібно проявити

---

²²² Фатьянов А. А. Воля как правовая категория // Государство и право. 2008. №4. С. 5

²²³ Лаврінченко І. А. Поняття та зміст категорії волі при укладенні правочинів // Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис. 2011. № 4. С. 226

²²⁴ Ойгензіхт В. А. Воля и волеизъявление. (Очерки теории, философии и психологии права) / отв. ред. С. А. Ражабов. Душанбе: Дониш, 1983. С. 11

²²⁵ Селіванов В. И. Избранные психологические произведения: (Воля, ее развитие и воспитание). Рязань, 1992. С. 8

²²⁶ Психология: учеб. пособ. / Е. И. Игнатьев, Н. С. Лукин, М. Д. Громов. М.: Просвещение, 1965. С. 243

²²⁷ Ойгензіхт В. А. Воля и волеизъявление. (Очерки теории, философии и психологии права) / отв. ред. С. А. Ражабов. Душанбе: Дониш, 1983. С. 24

активність задля досягнення поставленої мети. Наприклад, у особи, яка вчиняє правочин або укладає угоду, зовнішнє волевиявлення має відповідати її внутрішній волі, адже відповідно до ст.ст. 229–233 ЦК України правочин, вчинений під впливом помилки, обману, насильства, зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною або внаслідок впливу тяжкої обставини, є оскаржуваним або ж відбувається розходження між внутрішньою волею і волевиявленням у випадках, коли угода укладається під впливом насильства. Таке співвідношення породжує цілий комплекс питань і проблем, що зрештою призводить до суперечки і судових розглядів. Наприклад, у справі № 2-2940/10 за позовом Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка до Особа 1 про відшкодування витрат в зв'язку зі звільненням за порушенням умов контракту, позивач просив суд стягнути з відповідача у державний бюджет вартість навчання в сумі 38 847 грн. 46 коп. в зв'язку зі звільненням з органів внутрішніх справ за власним бажанням та через невиконання умов «Угоди про підготовку ад'юнкта». Як було встановлено під час судового провадження, відповідач був вимушений підписати контракт для того, щоб його не відрахували з ад'юнктури. Суд зазначив, що відповідно до ч.ч. 1, 3 ст. 203 ЦК України, зміст правочину не може суперечити Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі, тому у задоволенні позову було відмовлено²²⁸.

Отже, як ми бачимо, категорія волевиявлення відіграє специфічну роль у цивільних відносинах. Судді мають ретельно

---

²²⁸ Рішення Київського районного суду м. Донецька від 13.08.2010 за позовом Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка до Особа 1 про відшкодування витрат в зв'язку зі звільненням за порушенням умов контракту URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10937386> (дата звернення: 01.08.2022).

ураховувати волевиявлення учасників перед тим, як оголошувати своє рішення.

Виділяють різноманітні способи вираження волі зовні, серед них:

– прямий (укладення договору внаслідок здійснення дій, передбачених у ч. 1 ст. 207, ст.ст. 638-646 ЦК України);

– непрямий (шляхом здійснення конклюдентних дій, які переконливо й однозначно свідчать про вираз особою своєї волі вчинити правочин);

– мовчазний (у випадках, передбачених домовленістю сторін або законом)²²⁹. Серед ситуацій мовчазного способу вираження волі є:

а) стаття 764 ЦК України, яка свідчить, що у випадку, якщо після закінчення строку договору найму наймач продовжує користатися майном, а наймодавець не заперечує проти цього (мовчить) протягом одного місяця, договір вважається продовженим на раніше встановлений договором строк;

б) частина 2 ст. 1036 ЦК України, згідно якої у разі відсутності заяви однієї із сторін договору управління майном про припинення або зміну договору після припинення строку його дії, договір вважається продовженим на такий самий строк і на таких самих умовах;

в) частина 4 ст. 1060 ЦК України, яка декларує, що якщо вкладник за договором банківського вкладу не вимагає повернення суми строкового вкладу або повернення суми вкладу, внесеного на інших умовах повернення, після настання визначених договором обставин договір вважається продовженим на умовах вкладу за вимогою, якщо інше не встановлено договором;

г) частина 3 ст. 1110 ЦК України яка зазначає, що якщо за п'ять місяців до спливу п'ятирічного строку дії ліцензійного договору жодна зі сторін не повідомить письмово другу сторону про відмову від договору, договір вважається продовженим на невизначений час.

Поміж цього, мовчання може розглядатися як згода з певними діями, так і відмова від укладення правочинів. Група вчених вважає,

---

²²⁹ Скіданов К. Поняття волі та волевиявлення і їх правове значення для вчинення правочинів // Вісник Академії правових наук України. 2011. № 4. С. 245.

що укладаючи правочини, учасники цивільного обігу змушені мати справу перш за все з волевиявленням, а визначити справжню волю особи у більшості випадків досить складно²³⁰. Також вони урівнюють значення волі та волевиявлення, підкреслюючи необхідність їх взаємоузгодження²³¹. В. І. Селіванов поділяє думку дослідників та зазначає, що «воля – це не яка-небудь абстрактна сила, а свідомо спрямована активність»²³². Від усвідомлення і волі особи залежить здійснення нею відповідних дій. Але виявляється, що волевиявлення та воля не завжди дають такий результат, який очікувався. Наприклад, особа «зовсім не хоче того результату, який мається на увазі правочином, або що вона, вчиняючи правочин, не має наміру виконувати зобов'язання, які вона взяла на себе, і їх виконання не хоче»²³³. Проте, на жаль, у підході українського законодавця не передбачено дослідження дійсної волі осіб. Мабуть, тому, що воля не виражається певним чином, не аналізується і не може аналізуватися як юридичний факт, який має значення, тому що вона – це суто невидимий намір особи. Отже, дія є зовнішньою стороною прояву волі, таким чином, це усвідомлений акт.

У волі відсутні правила щодо порядку її формування. Урешті, як ми визначили, воля трансформується у волевиявлення, і на цій стадії важливо усвідомлювати межі, за які недопустимо виходити. Тобто воля має входити в рамки дозволеного правовим колом. Це також залежить від правосвідомості особи, її правової культури.

У юридичній літературі відсутні одностайні думки щодо визначення правової свідомості. І. Є. Фарбер визначає правосвідомість як сукупність правових поглядів та почуттів, які наділені нормативним характером та включають в себе як знання правових явищ, так і оцінку з точки зору класової (або

²³⁰ Новицький І. Б. Сделки. Исковая давность. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1954. С. 22.

²³¹ Йоффе О. С. Советское гражданское право. Ленинград, 1958. С. 223; Шахматов В. П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия. Томск, 1967. С. 42

²³² Селиванов В. И. Избранные психологические произведения: (Воля, ее развитие и воспитание). Рязань, 1992. С. 94

²³³ Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. М.: АН СССР, 1958. С. 42

загальнонародної) справедливості, а також нові правові вимоги, які відображають економічні та політичні потреби та інтереси суспільного розвитку²³⁴. На думку Е. А. Лукашевої, правосвідомість – це погляди, уявлення, думки, почуття, настрої, які виражають розуміння необхідності встановлення та функціонування визначеного правового порядку в суспільстві²³⁵. Правосвідомість супроводжує право на протязі усєї правової історії. Категорія «правосвідомість» відображує лише правову дійсність, яка впливає на функціонування майже кожного елементу правової системи, регулює суспільні відносини, тобто «правосвідомість не тільки виражає ставлення індивіда до правової дійсності, а й спрямовує її певні зміни в правовому середовищі, прогнозує і моделює їх»²³⁶. Носіями правосвідомості можуть бути будь-які суб'єкти права: від особистості до суспільства в цілому. Під об'єктом пізнання правосвідомості виступає чинне право, охоплюючи також оцінку минулого (Римське право, Руська правда).

Поняття правосвідомості тісно пов'язане з поняттям правової культури. Вона формується і функціонує у сфері правових явищ, правомірної діяльності і правомірної поведінки, використовується задля характеристики цінностей, ідеалів та включає в себе тільки позитивні аспекти, такі як правомірна поведінка, високий рівень правосвідомості тощо, тому що негативні компоненти – не можуть бути культурними цінностями. Стаття 13 ЦК України називає обов'язок особи утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довікілью або культурній спадщині, вчинення дій з наміром завдати шкоди іншій особі тощо. Досить цікаво підмітив К. Скіданов, який вважає, що усі ці вимоги межують із формуванням категорії добросовісності в діях особи²³⁷.

---

²³⁴ Фарбер И. Е. Правосознание как форма общественного сознания. М.: Юрид. лит., 1963. С. 204-205.

²³⁵ Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность. М.: Юрид. лит., 1973. С. 17

²³⁶ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч.; пер. з рос. Х.: Консум, 2001. С. 461–462.

²³⁷ Скіданов К. Поняття волі та волевиявлення і їх правове значення для вчинення правочинів // Вісник Академії правових наук України. 2011. № 4. С. 245.

Зазначимо, що принцип добросовісності має багатовікову історію: він ґрунтується на відомій ще римському праву доктрині добросовісності (*bona fides*), що протиставлена злому умислу (*dolus malus*). Ідея добросовісності одержала розповсюдження в римському праві завдяки спеціальній клаузулі *exceptio doli* (посилання на умисел). Якщо спочатку основною ідеєю концепції *bona fides* була охорона справжнього змісту договору перед його буквою, то пізніше клаузула *exceptio doli* стала використовуватися також для запровадження претором ідеї справедливості²³⁸. На думку М. Бартошека, відповідно до давньоримської юридичної термінології *bona fides* – це власна чесність і довіра до чужої чесності, вірність слову, яке було надане, моральний обов'язок усіх людей виконувати власні зобов'язання, в чому б вони не втілювалися²³⁹. Таким чином, добросовісність має моральну природу, вона проявляється у вигляді порядності, довіри, доброзичливості, чесності, поваги, у сумлінному виконанні своїх обов'язків, унеможливлення заподіяння шкоди третім особам, відмінної поведінки особи з морального та юридичного боку. Як влучно зазначив О. А. Боровиковський, «недобросовісність є смертельною хибою (пороком) правочину, оскільки в ньому відсутня душа. Застосувати до нього закон, розрахований на добросовісний правочин, означало би не лише не виконати закон, а й допустити його порушення, допустити глум над ним»²⁴⁰.

Звісно, ми не можемо впевнено стверджувати, що критерій добросовісності притаманний виключно фізичній особі. Юридичні особи також прагнуть дотримуватися порядності, чесності, поваги та сумлінного виконання своїх обов'язків, як перед своїми клієнтами чи контрагентами, так і перед державою, однак джерело моральності у них не індивідуальне, а колективне, що дає можливість визнати

---

²³⁸ Мережко А. А. Договір в частном праві. К.: Юстиніан, 2003. С. 32–63.

²³⁹ Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения. М.: Юридическая литература, 1989. С. 131.

²⁴⁰ Скіданов К. Поняття волі та волевиявлення і їх правове значення для вчинення правочинів // Вісник Академії правових наук України. 2011. № 4. С. 246.

прерогативу виникнення добросовісності саме у фізичної особи – суб'єкта цивільних правовідносин.

К. Скіданов наводить декілька напрямів реалізації принципу добросовісності: це ст. 330 ЦК України, в якій добросовісний набувач стає власником, якщо майно, набуте ним від особи, яка не мала права його відчужувати, відповідно до ст. 388 ЦК України не може бути в нього витребувано; у широкому розумінні про добросовісність може йтися стосовно дій як особи, яка їх спрямовувала, аби вплинути на волю іншої особи вчинити правочин (наявність або відсутність тиску, обману тощо), або того, хто сам діяв недобросовісно (при вчиненні правочину з малолітньою особою – ч. 4 ст. 221 ЦК України; з особою, яка на момент вчинення правочину не усвідомлювала значення своїх дій та/або не могла керувати ними, – ч. 3 ст. 225 ЦК України; з недієздатною особою – ч. 4 ст. 226 ЦК України; правочину, який порушує публічний порядок, – ст. 228 ЦК України)²⁴¹.

Саме керуючись добросовісністю, особа утримується від вчинення протиправних дій, а тому вважаємо за необхідне включити до переліку ознак фізичної особи категорію добросовісності. Це надасть можливість персоніфікувати фізичну особу як специфічного суб'єкта цивільних правовідносин та створить поштовх для подальшого векторного дослідження цієї категорії.

Добросовісність виступає як елемент таких категорій, як розумність та справедливість. Як вважає Ю. А. Тобота, цим категоріям притаманний суб'єктивно-об'єктивний характер²⁴². Справедливість, «з одного боку, відображає намір учасника цивільних відносин зіставляти свої інтереси з інтересами інших учасників (наприклад, контрагентів за договором), з іншого боку, ... являє собою певну об'єктивну умову людського існування, без

---

²⁴¹ Скіданов К. Поняття волі та волевиявлення і їх правове значення для вчинення правочинів // Вісник Академії правових наук України. 2011. № 4. С. 246.

²⁴² Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Нац. ун-т Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2011. С. 10-11.

якої є немислимим весь цивільний обіг»²⁴³, також і розумність (зважене рішення з урахуванням інтересів учасників без заповдіння їм шкоди) характеризує особу та певні явища у цивільному праві. Зазначені категорії зводяться до того, що потрібно ставитися до інших учасників як до рівних за своїм правовим становищем осіб.

Бажання, сумлінна поведінка та усі вищезазначені дії знаходять своє відображення у свідомості особи. Як правило, свідомість – це здатність особи віддавати собі звіт про навколишній світ, приймати рішення і відповідно до ситуації керувати своєю поведінкою. У структурі свідомості О. Бондаревська виділяє три компоненти:

– *по-перше*, нормативний, до якого належать знання, поняття, принципи, ідеї, що виражають вимоги суспільства до поведінки людей і які стали надбанням особистості;

– *по-друге*, оціночний, до якого належать оцінка й самооцінка, ідейно усвідомлені оцінні критерії, що використовує особистість в практичній діяльності;

– *по-третє*, регулятивний, до якого належать почуття, ставлення, переконання та інші компоненти свідомості, що здійснюють вплив на поведінку особистості²⁴⁴.

У науковий обіг поняття «свідомість» було введено в середині XIX століття. Свідомість особи багатогранна, бо вона – це одне з фундаментальних понять філософії, психології, соціології, яке характеризує важливий системний компонент людської психіки. Функціонування свідомості забезпечує людині можливість створювати знання про зв'язки, відносини, закономірності об'єктивного світу, встановлювати цілі та розробляти плани, які представляють її діяльність, регулювати та контролювати емоційні, раціональні та предметно-практичні відносини з дійсністю, визначити ціннісні орієнтири свого буття та

---

²⁴³ Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Нац. ун-т Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2011. С. 10.

²⁴⁴ Бондаревская Е. В. Формування моральної свідомості особистості // Людина і світ. 2007. №3. С. 42.

поліпшити умови свого існування²⁴⁵. Свідомість людини в психології – це сформована в процесі суспільного життя вища форма психічного відображення дійсності у вигляді суб'єктивної моделі навколишнього світу у формі словесних понять та чуттєвих образів. Властива лише людині свідомість є продуктом суспільно-історичного розвитку людства. Свідомість людини характеризується активністю, спрямованістю на певний об'єкт, здатністю до самоспостереження і рефлексії, різним ступенем ясності тощо²⁴⁶. Свідомість із точки зору філософії – це специфічна форма ідеального відображення і духовного освоєння дійсності. Це вищий вид духовної активності особистості, яка виявляється в здатності відображати реальність у формі почуттів та образів мислення, які передбачають практичну діяльність та повідомляють їх цілеспрямований характер²⁴⁷. Усі ці ознаки свідомості зводяться до світогляду, духовності, погляду, переконань, установки та ціннісної орієнтації учасника цивільних відносин. Свідомість відображає ставлення до чинного права, до прав і обов'язків, законності та правопорядку. Основу складає порядність, обов'язок і внутрішня дисципліна, повага та довіра. Насамперед негативна свідомість допускає правове свавілля. Таким чином, здорові, міцні переконання утримують осіб від негідних вчинків.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що будучи за своєю природою передумовою виникнення цивільних прав і обов'язків, правоздатність при цьому не перестає бути одночасно й можливістю особи мати цивільні права і обов'язки. Саме тому, хибно стверджувати, що така змістова складова правоздатності, як передумова виникнення прав, виключає іншу її змістову складову – можливість мати права. З цього погляду можна стверджувати про багатоаспектність правоздатності як правової категорії, яка, будучи специфічним

---

²⁴⁵ Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. Мн.: Изд-во В. М. Скаун, 1998. С. 632-633.

²⁴⁶ Психологічна енциклопедія / укл. О. М. Степанів. К.: Академвидав, 2006. С. 316.

²⁴⁷ Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. М.: Политиздат, 1972. С. 78.

суб'єктивним правом мати право, є водночас і передумовою виникнення цивільних прав і обов'язків, і можливістю мати суб'єктивні права і обов'язки. Тому категорію «правоздатність» слід сприймати як специфічне суб'єктивне право, змістом якого є можливість особи мати цивільні права та обов'язки.

Якщо цивільна дієздатність є здатністю фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і обов'язків і їх здійснювати, а правовий модус є сукупністю правових норм, що закріплюють права та обов'язки фізичних осіб, які належать до визначених соціальних груп, то є всі підстави говорити про існування спеціальної модусної дієздатності, яка характеризується певними особливостями: 1) вона належить не всім фізичним особам, а лише визначеним категоріям осіб, що відмежовані певними критеріями (наявність спеціального правового статусу в залежності від виду діяльності, професії тощо); 2) її обсяг залежить від правового модусу, який безпосередньо визначає та конкретизує специфіку прав і обов'язків фізичної особи, тим самим створюючи для неї спеціальний правовий статус; при цьому в порівнянні із законодавчо закріпленим загальним цивільно-правовим статусом обсяг модусної цивільної дієздатності може варіюватись як у бік розширення прав і обов'язків, так і в бік звуження.

1.4. Поняття та ознаки особистих немайнових відносин

Проблема адекватного найменування групи прав, до якої належать такі фундаментальні права людини, як право на життя, здоров'я, свободу, на повагу до гідності, на особисту недоторканність, на невтручання в особисте життя вельми актуальною є. В цивілістичній науці та законодавстві терміни «особисте право», «немайнове право» і «особисте немайнове право» використовуються як синоніми. З метою уникнення непорозумінь виробити універсальну назву, яка б використовувалася, вченими цивілістами, з метою іменувати цю групу прав як особисті немайнові права, не пов'язані з майновими.

Авторський колектив

- БЕРНАЦЬКИЙ Микита Віталійович** – старший науковий співробітник відділу проблем приватного права, кандидат юридичних наук (підрозділ 3.3).
- ГАЙДУЛІН Олександр Олександрович** – провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції, доктор юридичних наук, доцент (підрозділ 1.1 у співавторстві з Шарковою І. М.).
- ГАЛЯНТИЧ Микола Костянтинович** – завідувач відділу проблем приватного права, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (підрозділи 3.1, 3.4 у співавторстві з Пижовою О. В., підрозділ 3.2 у співавторстві з Заїкою Ю. О.).
- ДАВИДОВА Наталія Олександрівна** – провідний науковий співробітник відділу проблем приватного права, доктор юридичних наук, професор (підрозділи 1.4–1.6, 2.3).
- ЗАЙКА Юрій Олександрович** – головний науковий співробітник відділу проблем приватного права, доктор юридичних наук, професор (підрозділи 1.2, 2.1, підрозділ 3.2 співавторстві з Галянтичем М. К.).
- КАЛАУР Іван Романович** – провідний науковий співробітник лабораторії захисту суб'єктивних прав, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України (підрозділ 3.5 у співавторстві з Кочином В. В.).
- КОЧИН Володимир Володимирович** – провідний науковий співробітник відділу проблем приватного права, кандидат юридичних наук, старший дослідник (підрозділ 3.5 у співавторстві з Калауром І. Р.).
- МЕНДЕЛЯ Олена Олегівна** – молодший науковий співробітник відділу проблем приватного права (підрозділ 2.2).
- ПИЖОВА Олена Вікторівна** – молодший науковий співробітник відділу проблем приватного права (підрозділи 3.1, 3.4 у співавторстві з Галянтичем М. К.).
- СТЕФАНЧУК Микола Олексійович** – провідний науковий співробітник відділу проблем приватного права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України (підрозділ 1.3).
- ШАРКОВА Ірина Миколаївна** – доцент кафедри теорії та історії права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, кандидат юридичних наук, доцент (підрозділ 1.1 у співавторстві з Гайдуліним О. О.).

Наукове видання

**МЕХАНІЗМ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Монографія
за ред. Миколи ГАЛЯНТИЧА та Юрія ЗАЇКИ

Відповідальний за випуск: Володимир КОЧИН

Обкладинка: «Щасливий ловець», Т. Г. Шевченко (1856-1857)

Підписано до друку 01.09.2022 Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 14,68 Тираж 300 прим. Зам. № 22-005

Видавець: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

вул. Расвського, 23-а, м. Київ, 01042

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 4758 від 07.08.2014 р.